

УДК 316.3(4)

К.Е. ГАФАРОВА, аспірант

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ЄВРОПЕЙСЬКІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено еволюцію соціальної моделі країн-членів ЄС та її інституційне забезпечення. Ідентифіковано європейські соціальні стандарти у сфері зайнятості, оплати праці, охорони здоров'я та розвитку людського ресурсу. Обґрунтовано стратегічні напрями імплементації європейських соціальних стандартів в Україні.

Ключові слова: соціальна політика, європейська соціальна модель, європейські соціальні стандарти, структурні фонди ЄС.

Вступ. Домінуючим мегатрендом світогосподарського розвитку на початку третього тисячоліття є економічна глобалізація, яка поряд з поглибленням процесів інтернаціоналізації господарського життя, інтенсифікацією міжнародного руху товарів, послуг та факторів виробництва обумовлює і загострення соціальних суперечностей в суспільстві навіть у тих країнах, які демонстрували стабільне та довготривале економічне піднесення.

Найбільш адекватно на глибоку трансформацію соціальних процесів у глобальному соціумі та пов'язані з нею проблеми і суперечності відреагували країни Європейського союзу, уряди яких з урахуванням історичного досвіду класового протистояння другої половини XIX та першої половини XX ст. обрали курс на реалізацію активної соціальної політики, зорієнтованої на підвищення рівня життя трудящих, обмеження всевладності підприємців, підтримку належного рівня споживання представників бідних верств населення та пом'якшення у такий спосіб глибокої соціальної і майнової нерівності в суспільстві. Не випадково, що саме в державах Євросоюзу сформувалася на сьогодні специфічна модель відтворення соціально-економічних відносин, найважливішим компонентом якої є забезпечення європейських соціальних стандартів як через механізми активного

державного і наднаціонального регулювання цих відносин, так і зростання соціальної відповідальності бізнесу, переліком його корпоративного сегмента.

Узагальнення досвіду формування та практики дотримання європейських соціальних стандартів має надзвичайно велике значення для розробки економічної політики в транзитивних економіках. Саме таке узагальнення та обґрунтування можливостей використання європейського досвіду в Україні й становить мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Про високу ефективність чинної в ЄС соціальної моделі свідчить, зокрема, усталена тенденція щодо зростання протягом останніх десятиліть індексу людського розвитку, суттєве перевищення середнього рівня заробітної плати в промисловості країн ЄС порівняно зі США, майже десятиразове зниження рівня бідності протягом останніх десятиліть, висока якість соціальних послуг та ін.

Серед факторів, які сприяли досягненню європейськими країнами високих соціальних стандартів, крім великомасштабних фінансових вкладень національних урядів та колосальних соціальних бюджетів, слід виокремити і високу ефективність соціальної політики Європейського союзу, яка проявляється в гармонізації соціальних заходів з програмами економічного розвитку та забезпечення конкурентоспроможнос-

ті європейського регіону на глобальних ринках. Йдеться, передусім, про те, що розробка конкретних механізмів з поглиблення інтеграційних процесів у європейському регіоні завжди «пропускається» через своєрідний «соціальний фільтр», тобто соціальний компонент завжди «нашаровується» практично на всі напрями інтеграційної діяльності даного інтеграційного угруповання.

При цьому характерною ознакою даного інтеграційного блоку є взаємна обумовленість процесів регіональної дивергенції та розширення ЄС на Схід. Так, незважаючи на те, що диференціація країн та регіонів ЄС за основними показниками соціально-економічного розвитку і раніше була іманентна даному інтеграційному угрупованню, включення в орбіту європейської інтеграції 12 країн Центрально-Східної Європи істотно поглибило соціальну поляризацію в європейському регіоні.

Тож поглиблення інтеграційних процесів у європейському регіоні обумовило об'єктивну необхідність постійної модернізації соціальної політики ЄС, диверсифікації її механізмів, важелів та інструментів для реалізації найважливіших напрямів соціальної політики. Прагнення до постійного поглиблення інтеграційних процесів у Євросоюзі вимагає зміцнення економічної та соціальної єдності країн-учасниць через вирівнювання рівнів їх соціально-економічного розвитку та регулювання регіональної асиметрії в ЄС. Для цього Європейським союзом сьогодні застосовуються ряд фінансових інструментів, таких як Європейський фонд регіонального розвитку, утворений у 1975 р.; Європейський соціальний фонд, заснований у 1960 р., та Фонд згуртування, утворений у 1993 р.

З коштів структурних фондів Євросоюзу з метою реалізації регіональної політики даного інтеграційного блоку формується бюджет за різними напрямками його діяльності. При цьому в рамках кожного фонду загальні цілі диференціюються, відбувається їх уточнення та поглиблення, а також формуються

механізми й умови фінансування певних структурних ініціатив.

Як результат, визначальною рисою економічного розвитку країн ЄС протягом останнього десятиліття стали як суттєва модернізація Європейської соціальної моделі (ЕСМ), так і глибокі зміни в характері їх соціального розвитку. Багатовимірний прояв цих процесів полягає, насамперед, у зростанні ролі соціальної компоненти в інтеграційній стратегії ЄС, поступовій передачі системи перерозподілу ресурсів у рамках держави добробуту на загальноєвропейський рівень, посиленні координації національних систем соціального захисту працівників-мігрантів, а також поетапному делегуванні інститутам ЄС повноважень щодо реалізації національних податкової і соціальної політики.

Якщо керуватись визначенням ЕСМ, яке було дано на сесії Європейської ради в Барселоні в 2002 р., то під нею розуміють забезпечення високого рівня соціального захисту населення та якісної освіти, а також підтримання ефективного соціального діалогу, тобто всі ключові компоненти забезпечення європейських соціальних стандартів. Вони зорієнтовані як на вирішення традиційних соціальних проблем суспільства, пов'язаних із життєзабезпеченням громадян, їх соціальним захистом і дотриманням основних соціальних прав, так і на розв'язання якісно нових завдань у царині розбудови постіндустріальної моделі економіки та забезпечення високого конкурентного статусу ЄС на глобальних ринках (професійна і територіальна мобільність населення, забезпечення потреб економіки у висококваліфікованих кадрах тощо).

Що стосується європейських соціальних стандартів, то при аналізі їх рівня слід враховувати той факт, що історично виникло декілька різновидів теоретичних концепцій соціальної держави та кілька варіантів їх практичної реалізації з точки зору характеру взаємодії ринкової системи, інституту держави і громадянського суспільства. Так, на території європейських країн на сьогодні одночасно діють континентальна, ан-

глосаксонська та скандинавська моделі соціальних стандартів.

Однак, незважаючи на варіативність національних моделей соціальних стандартів європейських країн, ще з початку 60-х рр. минулого століття беруть початок перші спроби їх уніфікації. Вони знайшли відображення в Європейській соціальній хартії 1961 р., нову редакцію якої (1996 р.) на сьогодні ратифікували 15 європейських країн. При цьому можна виокремити два основні завдання, реалізації яких служать європейські соціальні стандарти. По-перше, це – стандартизація соціальних прав громадян країн-членів ЄС, по-друге, розробка соціальних стандартів рівня життя населення з метою забезпечення соціальної стабільності в суспільстві та зниження соціальної напруженості.

Що стосується стандартизації соціальних прав громадян країн-членів Євросоюзу, то вона передбачає: право на працю, професійну підготовку, справедливі умови праці, свободу професійних об'єднань, укладення колективного договору, право працівників на інформацію, участь в управлінні підприємством; права дітей та підлітків, працюючих жінок, матерів та сім'ї, інвалідів і осіб похилого віку, а також права на захист працівників-мігрантів та їхніх сімей, право на безоплатну медичну допомогу і соціальне забезпечення.

У свою чергу, соціальні стандарти рівня життя населення країн ЄС стосуються встановлення мінімальних соціальних норм, які гарантують гідний рівень життєдіяльності суспільства. Вони включають на сьогодні 14 стандартів соціальних норм, які використовують співробітники ООН при розрахунку індексу людського розвитку країн та використовуються для аналізу й прогнозування соціально-політичної ситуації у тій чи іншій державі. Такий широкий спектр соціальних стандартів дозволяє здійснювати універсальну, системну соціальну експертизу в суспільстві та виявляти «вузькі» місця в його соціальній структурі, які потребують негайного державного і наднаціонального регулювання.

Примітним є той факт, що на загальноєвропейському рівні нині не лише здійснюється постійний моніторинг додержання країнами встановленого рівня соціальних стандартів, але й аналізуються соціальні процеси в суспільстві з точки зору їх безпечності для суспільного розвитку та недопущення загострення соціальних суперечностей.

До європейських соціальних стандартів рівня життя належать такі [4]:

1) показник очікуваної тривалості життя при народженні (від мінімального показника 25 років до максимальних 85 років);

2) показник грамотності дорослого населення (на рівні 100%);

3) середня тривалість навчання (не менше 15 років);

4) реальний ВВП на душу населення за ПКС (від мінімальних 200 дол. до максимального рівня 40 тис. дол. США);

5) сумарний коефіцієнт народжуваності (на рівні 2,14–2,15);

6) коефіцієнт старіння населення (не більше 7%);

7) розрив у рівні доходів граничних децильних груп населення (не повинен перевищувати 10:1);

8) частка населення, яке проживає за межею бідності (не більше 10%);

9) співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати, що не перевищує 1:3;

10) мінімальний рівень погодинної заробітної плати – не менше 3 дол. США;

11) рівень безробіття, що не перевищує 8–10%;

12) кількість правопорушень на 100 тис. населення – до 5 тис. випадків;

13) рівень депопуляції – 50:50;

14) кількість психічних патологій на 100 тис. населення – не більше 284 осіб.

Що стосується України, то на сьогодні рівень її соціальних стандартів суттєво відстає від європейського. Зокрема за роки незалежності нашої держави суттєвого погіршення зазнав показник тривалості життя населення, скоротившись з 69,1 року в 1992 р. до 68,2 року в 2009 р.

Серед причин, які обумовлюють скорочення тривалості життя населення

ня нашої держави та погіршення стану його здоров'я, слід виокремити фактори як економічного, екологічного і соціального, так і психологічного характеру, а саме: зростання рівня «стресовості» життя, пов'язаного з можливостями втрати роботи та засобів до існування, невпевненістю населення в майбутньому; збільшення рівня отруєння алкоголем, зловживанням наркотиками, зростанням кількості нещасних випадків, сплеском суїцидних настроїв серед населення та ін.

Якщо оцінювати за загальноприйнятими у світовій практиці показниками інтелектуальний, освітній та кваліфікаційно-фаховий рівень економічно активного населення України, то він є доволі високим, в цілому відповідає стандартам розвинутих країн світу та може служити гарантією належності країни до групи цивілізованих держав.

Високі показники освітнього рівня населення України знайшли відображення і у країновому рейтингу індексу людського розвитку ПРООН. Так, динаміка показника щодо рівня грамотності дорослого населення протягом 1992–2009 рр. свідчить про традиційно високий його рівень – 99,6%, що відповідає середньому значенню даного індикатора по країнах СНД та Східної Європи.

Що ж стосується сукупного коефіцієнта охоплення населення України навчанням, то протягом зазначеного періоду він характеризувався певною варіативністю: якщо з 1992 по 1994 рр. цей показник поступово знижувався з 73,7 до 72,4% відповідно (що пояснюється глибокою економічною кризою того часу, яка істотно послабила мотивацію молодих громадян держави до підвищення освітнього та професійно-фахового рівня), то з 1995 р. цей індикатор почав упевнено зростати, досягнувши в 2009 р. «рекордної» позначки в 90,0% [6].

Резюмуючи вищенаведене, можна стверджувати, що за своїми освітніми надбаннями наша держава значно випереджає країни, які близькі до неї за рівнем людського розвитку. Навіть у ряді країн, які належать до групи держав з

дуже високим індексом людського розвитку (very high human development), – Швейцарії (9-те місце у світовому рейтингу за ІЛР у 2007 р.), Ліхтенштейні (19-те місце), Великобританії (21-ше місце), Сінгапурі (23-тє місце), Кіпрі (32-ге місце) індекс освіченості у 2007 р. був істотно нижчим, ніж в Україні (0,936, 0,949, 0,957, 0,913 та 0,910 відповідно) [6].

Якщо аналізувати обсяг ВВП на душу населення в Україні, котрий відображає рівень добробуту населення держави та ефективність функціонування національної господарської системи, то протягом 1990–2009 рр. у доларовому еквіваленті він знизився майже вдвічі. Не випадково, що з трьох основних компонентів, за якими розраховується Індекс людського розвитку, Україна найбільше відстає саме за показником ВВП на душу населення.

Значною проблемою для України з точки зору імплементації європейських соціальних стандартів є також високий рівень депопуляції та старіння населення. Так, за період з 1991 по 2010 рр. відбулося катастрофічне скорочення кількості населення України (з 52,1 до 45,9 млн осіб [3]), особливо репродуктивного та працездатного його контингенту (з 25,8 до 22,9 млн осіб). При цьому рівень економічної активності населення віком 15–70 років скоротився відповідно з 68,5 до 62,3%, а рівень зайнятості – з 61,5 до 56,4%.

Як результат, уже сьогодні в нашій державі близько 23% усього населення – це люди пенсійного віку (25,4% жінок та 16,6% чоловіків, що є одним з найвищих показників у світі), неухильно знижується і співвідношення кількості населення працездатного віку та кількості людей похилого віку (старших 60 років).

Очікуване скорочення трудових ресурсного потенціалу настільки значне, що за прогнозами авторитетних експертів не може бути компенсоване у коротко- та середньостроковій перспективі ані за рахунок зростання продуктивності праці, ані за рахунок винесення виробництва в перенаселені країни з дешевшою робочою силою. Тому в перспективі праця стане одним із найбільш дефіцитних,

якщо не найдифіцитнішим ресурсом в Україні. Уже сьогодні дефіцит робочої сили істотно стримує розвиток економіки: протягом останніх п'яти років число вакансій у промисловості України зросло втричі, а кадровий дефіцит спостерігається практично на кожному другому вітчизняному підприємстві.

Серед причин, які обумовлюють глибоку соціальну поляризацію українського суспільства, слід відзначити передусім грабіжницьку за своєю суттю приватизацію державної власності протягом 1990-х років, поширення нецивілізованих форм нагромадження капіталу, зростання рівня тінізації економіки, корупцію та економічну злочинність. У результаті – невеличка група надбагатих олігархів на сьогодні зосередила у своїх руках більшу частину національного багатства країни, контроль за власністю, а також за законодавчою, політичною та ідеологічною владою.

Загалом же 10% українського населення концентрують близько 40% сукупних доходів громадян країни, з яких дві третини мають кримінальне походження. Водночас, за оцінками експертів ПРООН, майже 66% населення держави перебуває нині на рівні бідності, а 25% – за межею бідності, визначеною за абсолютним критерієм у 4 дол. США на день за ПКС [1, с. 14].

Бідність українського населення перетворилася нині на один з ключових факторів формування соціальної напруженості в суспільстві. Особливо тривожним симптомом є високий рівень бідності серед зайнятого населення та осіб, котрі мають освіту та фахові навички, адже на відміну від розвинутих країн світу, в Україні наявність роботи та освітньо-кваліфікаційного рівня є необхідними, але не достатніми умовами отримання належного рівня матеріального достатку. Про це свідчить, зокрема, той факт, що майже 75% бідних сімей в нашій державі становлять сім'ї, де хоча б один з дорослих працює, а рівень бідності серед науковців, лікарів та учителів становить на сьогодні 60–65%.

Значною проблемою в Україні залишається також вкрай низький рівень

погодинної заробітної плати, що негативно впливає на умови відтворення національного людського ресурсу нашої держави та мотивацію до творчої, креативної діяльності. Крім того, Україна тривалий час характеризувалася і штучним стримуванням зростання доходів населення, про що свідчить майже чотириразове скорочення реальної заробітної плати та реальних пенсійних виплат протягом 1990–2000 рр. Переломити цю тенденцію вдалося лише з 2001 р., коли зростання реального доходу у відношенні до попереднього року склало 119,3%. Протягом 2000–2009 рр. середньорічні темпи зростання доходів населення України стабілізувалися на рівні 15–20%, що дозволило істотно підвищити рівень матеріальної забезпеченості та витрат українських домогосподарств. Однак з урахуванням посилення інфляційних тенденцій темпи приросту цих показників у реальному вимірі виявилися значно нижчими.

Негатив подібної ситуації посилюється тим, що, по-перше, заробітна плата є основним джерелом доходів більшості населення нашої країни, а отже – визначальним чином впливає на рівень добробуту населення країни загалом та формування позитивного іміджу країни в очах світової громадськості. А по-друге, як показують статистичні дані, в галузях, котрі визначають науково-технічний прогрес та наукомістке виробництво, реальна заробітна плата в Україні – найнижча. Наприклад, рівень номінальної заробітної плати протягом 2004–2009 рр. у сфері освіти становив 80–85%, у сфері охорони здоров'я – 65–70%, у сфері послуг – 80–85% середнього рівня по економіці. Найвищого рівня заробітних плат, головним чином за рахунок високої питомої частки позатарифної оплати праці, досягнуто нині на підприємствах атомної, газової та нафтодобувної промисловості.

Якщо проаналізувати такий узагальнюючий показник стану здоров'я населення України, як кількість психічних патологій на 100 тис. населення, то він становить нині 244 особи, що в цілому відповідає рівню європейських країн.

Резюмуючи вищенаведене, можна констатувати, що інтенсивна деградація всіх елементів економічної системи України в результаті хибної соціально-економічної політики 1990-х – початку ХХІ ст. обумовила безпрецедентне майнове розшарування населення держави за латиноамериканським типом, яке з часом набуло характеру глибокої соціальної поляризації українського суспільства та спричинило руйнівні тенденції в розвитку національного людського ресурсу. Підвищити добробут населення України та істотно пом'якшити прояви соціальної поляризації українського суспільства можливо лише радикальними змінами в системі розподілу суспільних доходів у державі. До стратегічних напрямів державної політики щодо пом'якшення існуючих диференціацій у доходах найбагатших і найбільш вразливих верств населення слід віднести такі:

- докорінне реформування системи оплати праці із суттєвим підвищенням вартості національної робочої сили, встановленням більш справедливого рівня оплати праці, зростанням частки заробітної плати у ВВП;

- запровадження інституту мінімальної погодинної заробітної плати;

- приведення рівня прожиткового мінімуму та середньої заробітної плати у відповідність до світових стандартів (згідно з якими мінімальна заробітна плата має хоча б удвічі перевищувати рівень прожиткового мінімуму, а співвідношення між розмірами мінімальної та середньої заробітної плати має становити 1:3);

- перехід від соціального стандарту «прожитковий мінімум» до соціального стандарту «мінімальний споживчий бюджет», який має бути базою розрахунку мінімальної заробітної плати;

- підвищення рівня оподаткування великих, високорентабельних підприємств в Україні (передусім металургійного та енергетичного секторів), які створені в доприватизаційний період і привласнюють нині величезну природну і технологічну ренту;

- скорочення тіньового перерозподілу доходів.

Висновки. Європейський досвід забезпечення соціальних стандартів свідчить про цілком реальні можливості його зваженої адаптації для формування механізму забезпечення соціальної орієнтації економіки в Україні. При цьому найбільш адекватною для нашої держави є, на наш погляд, німецька модель функціонування держави соціального типу, зокрема в частині створення умов та можливостей забезпечення високої трудової, соціальної та підприємницької активності суб'єктів господарювання та суспільства в цілому.

Водночас шведська модель має вагомe значення для України в контексті формування та розвитку національного людського ресурсу та недопущення його деградації та маргіналізації. Можливість одночасної імплементації в Україні і шведської, і німецької моделей соціальних стандартів визначається тим, що їх поєднання здатне пом'якшити традиційне протистояння економічних і соціальних цілей суспільства саме на основі активної ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів.

Список використаної літератури

1. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій (колективна науково-аналітична монографія) / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2006. – 355 с.

2. Новікова О.Ф. Соціальна орієнтація економіки: механізм державного регулювання: монографія / О.Ф. Новікова, С.М. Гріневська, Л.Л. Шамілева / НАН України. Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2009. – 220 с.

3. Очікувана чисельність наявного населення на 1 січня 2010 року та середня за 2009 рік // Експрес-випуск Державного комітету статистики України № 275 від 25.12.2009 р.

4. Потехін О., Врадій О. Україна – Європейський Союз: соціальний вимір // <http://срспу.org.ua/projects/foreignpolicy/papers/0207>

5. Черленяк І.І. Про методіку дослідження ідентифікації європейських

соціальних стандартів / І.І. Черленяк // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4(9). – С. 121–128.

6. Human Development Report 2009: Overcoming barriers: Human mobility and development. – New York: UNDP, 2009.

В статье исследована эволюция социальной модели стран-членов ЕС и ее институциональное обеспечение. Идентифицированы европейские социальные стандарты в сфере занятости, оплаты труда, здравоохранения и развития человеческого ресурса. Обоснованы стратегические направления имплементации европейских социальных стандартов в Украине.

Ключевые слова: *социальная политика, европейская социальная модель, европейские социальные стандарты, структурные фонды ЕС.*

The article is devoted to evolution of the European social model and its institutional providing. European social standards in the spheres of employment, labour payment, health protection and human resource development have been investigated. The strategic directions of European social standards implementation in Ukraine have been founded.

Key words: *social policy, European social model, European social standards, structural funds of the EU.*

Надійшло до редакції 17.02.2011